DOI: 10.32844/2222-5374-2020-103-1.50**УДК: 349.2****Жовнір Т. Л.***аспірант кафедри трудового права**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ САМОЗАЙНЯТИХ ОСІБ У СОЦІАЛЬНОМУ ДІАЛОЗІ

Актуальність статті полягає в тому, що правовий статус суб'єкта соціального забезпечення, незалежно від того, чи це особа, яка надає соціальне забезпечення, чи отримує таке забезпечення, є динамічною правовою категорією. Саме наведена ознака завершує остаточне формування цілісного уявлення про такий правовий статус. Вона розкриває ту властивість правового статусу, яка пов'язує його з реальними правовідносинами – дозволяє забезпечити постійне удосконалення кола прав та обов'язків суб'єкта соціального забезпечення з огляду на зміни у суспільній реальності, появу нових соціальних ризиків, у зв'язку з розробкою та запровадженням нових прогресивних ідей реалізації соціального забезпечення. Саме динамічність дозволяє розглядати правовий статус суб'єктів права соціального забезпечення не лише як абстрактну теоретичну категорію права соціального забезпечення, а й конкретне поняття юридичної практики. Важливим засобом для такого забезпечення розвитку та удосконалення правового статусу суб'єктів права соціального забезпечення є постійна та систематична взаємодія таких суб'єктів між собою та з державою як гарантуючим суб'єктом права соціального забезпечення у формі соціального діалогу. Метою статті є з'ясування особливостей правового регулювання участі самозайнятих осіб у соціальному діалозі. У статті проаналізовано розуміння поняття соціального діалогу відповідно до стандартів Міжнародної організації праці та українського законодавства, з огляду на що з'ясовано недосконалість нормативно-правового визначення окресленого терміну в національному законодавстві, також відзначено вплив такого формулювання на правовий статус самозайнятих осіб як учасників соціального діалогу. Надалі на підставі розкриття особливостей правового регулювання здійснення соціального діалогу в Україні виявлено проблеми участі самозайнятих осіб у соціальному діалозі, їх репрезентативності та можливості захисту власних соціальних прав у наведеній формі державно-приватного співробітництва. У зв'язку з наведеним визначено бажаний та відповідний йому реальний стан правового регулювання досліджуваної проблематики.

Ключові слова: *самозайнята особа, фізична особа-підприємець, незалежна професійна діяльність, соціальне забезпечення, соціальний діалог, професійна спілка, організація роботодавців.*

Актуальність теми. Правовий статус суб'єкта соціального забезпечення, незалежно від того, чи це особа, яка надає соціальне забезпечення, чи отримує таке забезпечення, є динамічною правовою категорією. Саме наведена ознака завершує остаточне формування цілісного уявлення про такий правовий статус. Вона розкриває ту властивість правового статусу, яка пов'язує його з реальними правовідносинами – дозволяє забезпечити постійне удосконалення кола прав та обов'язків суб'єкта соціального забезпечення з огляду на зміни у суспільній реальності, появу нових соціальних ризиків, у зв'язку з розробкою та запровадженням нових прогресивних ідей реалізації соціального забезпечення. Саме динамічність дозволяє розглядати правовий статус суб'єктів права соціального забезпечення не лише як абстрактну теоретичну категорію права соціального забезпечення, а й конкретне поняття юридичної практики. Важливим засобом для такого забезпечення розвитку та удосконалення правового статусу суб'єктів права соціального забезпечення є постійна та систематична взаємодія таких суб'єктів між собою та з державою як гарантуючим суб'єктом права соціального забезпечення у формі соціального діалогу. Саме тому розкриття спеціальних питань правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів права соціального забезпечення є неможливим без дослідження особливостей участі наведеної категорії осіб у соціальному діалозі, виявлення особливостей та проблем такої участі.

Стан дослідження. Загальні питання соціального діалогу розкривали та досліджували Л.В. Балабанова, О.М. Василенко, К.О. Гутуряк, І.Н. Пащенко, С.Л. Процюк, О.Ю. Ситник, Л.А. Юзик та інші.

Невирішені раніше проблеми. Проте, слід зауважити, що попри актуальність окресленої проблематики, відсутні комплексні дослідження питання участі самозайнятих осіб у соціальному діалозі у напрямку врегулювання їх соціального захисту, страхування, забезпечення, гарантування реалізації власних соціальних прав.

Метою даної статті є з'ясування особливостей правового регулювання участі самозайнятих осіб у соціальному діалозі.

Виклад основного матеріалу. В Україні на сьогодні діє розгалужена законодавча база щодо соціального діалогу, яка включає конвенції МОП, Європейську соціальну хартію, інші міжнародні акти, закони України, укази Президента України, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України.

У Філадельфійській декларації (1944 р.) визнано, що одним із основних напрямів діяльності МОП є сприяння праву на проведення колективних переговорів, а також співробітництво працівників і роботодавців у формуванні та реалізації урядових програм соціальної та економічної політики. Цей принцип знайшов подальший розвиток у багатьох ухвалах організації, найважливіші з яких: Конвенція № 87 від 1948 року про свободу професійних об'єднань і захист їх прав; Конвенція № 98 від 1949 року про права організації і сприяння колективним переговорам; Рекомендація № 113 від 1960 року щодо консультацій та співпраці між публічною владою та організаціями роботодавців і працівників на рівні галузі промисловості та національному рівні; Конвенція № 144 від 1976 року про тристоронні консультації; Рекомендація № 152, що її доповнює; Конвенція № 154 від

1981 року з питань сприяння колективним переговорам і Рекомендація № 163, що її супроводжує. За визначенням МОП, «соціальний діалог являє собою всі типи переговорів, консультацій та обміну інформацією між представниками урядів, соціальних партнерів або між соціальними партнерами з питань економічної та соціальної політики, що становлять спільний інтерес» [1].

Національний рівень передбачає наявність цілої системи законів, які забезпечують функціонування соціального діалогу в Україні: Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 №322-VIII, Закони України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 № 5067-VI, «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 №4572-VI, «Про охорону праці» від 14.10.1992 №2694-XII, «Про колективні договори і угоди» від 01.07.1993 №3356-XII, «Про оплату праці» від 24.03.1995 №108/95-ВР, «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 03.03.1998 №137/98-ВР, «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 №1045-XIV, «Про соціальний діалог в Україні» від 23.12.2010 №2862-VI, «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22.06.2012 №5026-VI та ін.

Згідно зі спеціальним законодавством – Законом України «Про соціальний діалог в Україні» від 23.12.2010 №2862-VI, соціальний діалог - процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин [2].

Аналізуючи наведене вище, слід зауважити, що з розвитком соціальної держави соціальний діалог стає все більш актуальним, виступаючи важливим інструментом вирішення не лише трудових питань та неузгодженостей, а й врегулювання проблем соціального забезпечення усіх його учасників. Насамперед, важливим на початковому етапі формування соціального діалогу у державі є вирішення проблематики належного і ефективного представництва усіх його сторін у такому діалозі. Слід зауважити, що дефініція поняття «соціальний діалог» в українському законодавстві поступається універсальністю тим визначенням, що надаються МОП. А саме, доцільно звернути увагу на те, що сторонами соціального діалогу відповідно до Закону №2862-VI визначено працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування. Проте така категоричність у формулюванні назв сторін не є достатньо виправданою. Зокрема, вона виключає можливість участі у такому діалозі інших суб'єктів – самозайнятих осіб, суб'єктів громадянського суспільства тощо. Адже самозайняті особи є і працівниками, і роботодавцями (як самі для себе, так і можуть бути роботодавцями для не більш, як чотирьох найманих працівників). Причому вони потребують захисту їхніх соціальних прав як у першому, так і у другому статусі. Поряд з тим, більш гнучким та всестороннім є визначення, що наводиться МОП – сторонами соціального діалогу є представники уряду (публічної влади) та соціальні партнери. На наш погляд, формулювання назв сторін – соціальні партнери – дозволяє

більш ефективно застосовувати законодавства про соціальний діалог та забезпечувати більшу репрезентативність такого діалогу.

Надалі все ж необхідно визначити, які відповідно до чинного законодавства України, учасники беруть участь у соціальному діалозі. За статтею 4 зазначеного Закону №2862-VI, соціальний діалог здійснюється на національному, галузевому, територіальному та локальному рівнях на тристоронній або двосторонній основі. До сторін соціального діалогу належать: на національному рівні - профспілкова сторона, суб'єктами якої є об'єднання професійних спілок, які мають статус всеукраїнських; сторона роботодавців, суб'єктами якої є об'єднання організацій роботодавців, які мають статус всеукраїнських; сторона органів виконавчої влади, суб'єктом якої є Кабінет Міністрів України; на галузевому рівні - профспілкова сторона, суб'єктами якої є всеукраїнські профспілки та їх об'єднання, що діють у межах певного виду або кількох видів економічної діяльності; сторона роботодавців, суб'єктами якої є всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців, що діють у межах певного виду або кількох видів економічної діяльності; сторона органів виконавчої влади, суб'єктами якої є відповідні центральні органи виконавчої влади; на територіальному рівні - профспілкова сторона, суб'єктами якої є профспілки відповідного рівня та їх об'єднання, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці; сторона роботодавців, суб'єктами якої є організації роботодавців та їх об'єднання, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці; сторона органів виконавчої влади, суб'єктами якої є місцеві органи виконавчої влади, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. На території відповідної адміністративно-територіальної одиниці стороною соціального діалогу можуть бути органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законодавством; на локальному рівні - сторона працівників, суб'єктами якої є первинні профспілкові організації, а в разі їх відсутності - вільно обрані для ведення колективних переговорів представники (представник) працівників; сторона роботодавця, суб'єктами якої є роботодавець та/або уповноважені представники роботодавця [2].

Згідно із Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 №1045-XIV, громадяни України мають право на основі вільного волевиявлення без будь-якого дозволу створювати профспілки, вступати до них та виходити з них на умовах і в порядку, визначених їх статутами, брати участь у роботі профспілок. Іноземні громадяни та особи без громадянства не можуть створювати профспілки, але можуть вступати до профспілок, якщо це передбачено їх статутами. Членами профспілок можуть бути особи, які працюють на підприємстві, в установі або організації незалежно від форм власності і видів господарювання, у фізичної особи, яка використовує найману працю, особи, які забезпечують себе роботою самостійно, особи, які навчаються в навчальному закладі [3]. А за Законом України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22.06.2012 №5026-VI, роботодавці мають право об'єднуватися в організації роботодавців, вільно вступати до таких організацій та виходити з них, брати участь в їх діяльності на умовах та в порядку, визначених їх статутами. Роботодавець - юридична особа

(підприємство, установа, організація) або фізична особа - підприємець, яка в межах трудових відносин використовує працю фізичних осіб [4].

Як впливає з наведених норм, участь самозайнятих осіб як у профспілкових організаціях, так і в організаціях роботодавців є досить обмеженою. У разі уточнення категорії «особи, які забезпечують себе роботою самостійно» (якщо до таких осіб можна віднести осіб, які провадять незалежну професійну діяльність) – можна констатувати факт, що чинним законодавством передбачена участь самозайнятих осіб у профспілках. Проте у організаціях роботодавців можуть брати участь (об'єднуватися, бути їх членами тощо) лише фізичні особи-підприємці, які використовують найману працю. Це суттєво звужує права іншої частини самозайнятих осіб – фізичних осіб-підприємців, які не використовують найману працю та фізичних осіб, які провадять незалежну професійну діяльність. Тому, як бачимо, досить формальний підхід у нормативно-правовому регулюванні до визначення учасників соціального діалогу створює проблеми у його участі самозайнятих осіб. Як результат, це позбавляє їх можливості узгоджувати свої позиції щодо реалізації соціальних прав, надавати інформацію, проводити консультації щодо соціального забезпечення свого та своїх працівників, впливати на рівень соціальних стандартів в Україні. Оскільки категорія самозайнятих осіб є досить вагомим структурним елементом як економічних та трудових, так і соціально-забезпечувальних правовідносин, включення наведених осіб до участі у соціальному діалозі є першочерговим завданням держави як гаранта дотримання соціальних прав.

Порядз тим, навіть при певній можливості окремих видів самозайнятих осіб брати участь в профспілках та організаціях роботодавців, виникають інші проблеми участі таких суб'єктів у соціальному діалозі – недостатній рівень їхньої репрезентативності. Так, за інформацією з офіційних сайтів органів державної влади на місцях, соціальний діалог в Україні розвивається в рамках вузького формату і здійснюється між Кабінетом Міністрів України, об'єднаннями роботодавців та професійних спілок. При цьому, монопольне становище у сторонах соціального партнерства займають Федерація профспілок України (далі – ФПУ) та Федерація роботодавців України (далі – ФРУ). Частина можливих учасників у соціальному діалозі обмежені показниками рівнів репрезентативності. Наразі спостерігається неефективність системи соціального партнерства, формальність і невиконання колективних угод і договорів. Чітко простежується одностороння монополізація ринку праці роботодавцем, яка супроводжується зростанням соціальної незахищеності працюючих і соціальною напруженістю в суспільстві. На сьогоднішній день суттєвою перешкодою на шляху цивілізованого соціального партнерства є поширена в Україні корупція, переважання корпоративних інтересів і настроїв, зрощення підприємництва з апаратними структурами. В Україні відсутня офіційна інформація щодо загального рівня охоплення зайнятих осіб профспілками. Об'єднання організацій роботодавців в Україні порівняно з об'єднаннями профспілок мають розгалуженість як за галузевим, так і за територіальним принципом [5].

Звертаємо увагу на наведені вище твердження, та підкреслюємо важливість усвідомлення того, що процедура проведення соціального діалогу повинна активно переформатовуватися з формально-

бюрократичних рамок у ефективну та дієву модель співробітництва держави, органів місцевого самоврядування та інших соціальних партнерів, які представляють інтереси працівників, роботодавців, іншого економічно та соціально активного населення, суб'єктів громадянського суспільства. Для цього варто переглянути, насамперед, критерії репрезентативності наведених суб'єктів – соціальних партнерів – з метою врахування інтересів кожної зацікавленої сторони.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що участь самозайнятих осіб у соціальному діалозі є обов'язковим необхідним атрибутом їх належного включення до системи суб'єктів соціального забезпечення, інтеграції у відносини соціального партнерства в державі, надання реальних законодавчих важелів впливу на систему соціального забезпечення, взаємодії з іншими суб'єктами соціального забезпечення та державою в цілому. Тому характеризуючи самозайнятих осіб як сторони соціального діалогу найбільш чіткіше це можна відобразити за допомогою визначення необхідного та наявного стану правового регулювання:

1. Самозайняті особи як сторона соціального діалогу є особливим суб'єктом такого діалогу, що обумовлюється їх спеціальним правовим статусом – це особи, які потребують представництва та захисту їхніх прав як у статусі роботодавця, так і працівника. Тобто фактично самозайнята особа – це окремий повноправний соціальний партнер, який потребує сприйняття його як цілісного суб'єкта, який володіє правами та обов'язками, які притаманні як роботодавцю, так і працівнику, а також, з огляду на таке, має власний інтерес щодо захисту таких прав і чіткого усвідомлення обов'язків; чинне законодавство передбачає право на участь у соціальному діалозі особи або у якості роботодавця, або у якості працівника;

2. Самозайняті особи складають значну частину зайнятого населення – це і фізичні особи-підприємці за різними сферами господарювання, і особи, яка провадять незалежну професійну діяльність, а тому повинні бути якісно і кількісно обов'язково представлені у ході проведення різних форм соціального діалогу; за матеріалами проведення колективних переговорів (за аналізом Генеральної угоди на 2019-2021 роки) неможливо достеменно встановити репрезентативність їхніх учасників, а також, відповідно, недостатньо даних для того, щоб встановити, чи були представлені інтереси самозайнятих осіб у ході таких переговорів;

3. Лише участь самозайнятих осіб у соціальному діалозі дозволить порушувати спеціальні питання їхньої діяльності (пропонувати внесення змін до законодавства щодо порядку сплати єдиного внеску, реєстрації їх у уповноваженому державному органі, утворення недержавних страхових фондів, надання їм та їхнім працівникам додаткових видів соціального забезпечення, уточнення понятійно-категоріального апарату правового регулювання соціального забезпечення зазначеної категорії осіб); у чинному законодавстві відсутні спеціальні норми, які би регулювали участь самозайнятих осіб у соціальному діалозі, утворення галузевих організацій з захисту та представництва прав та інтересів самозайнятих осіб;

4. Самозайняті особи як досить вразлива категорія потребують встановлення додаткових заходів соціального захисту, пільг під час

провадження своєї діяльності; чинне нормативно-правове регулювання не закріплює важелів та інструментів участі самозайнятих осіб у соціальному діалозі для внесення пропозицій щодо розробки спеціального законодавства у сфері соціального забезпечення таких осіб, їх участі у соціальному страхуванні тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Козаченко О. А. Міжнародні стандарти розвитку соціального діалогу. Офіційна сторінка Національної служби посередництва і примирення. URL: <http://www.nspp.gov.ua/home/struktura-nspp-8/struktura-nspp-10/38-mizhnarodni-standarti-rozvitku-sotsialnogo-dialogu>
2. Про соціальний діалог в Україні : Закон України від 23.12.2010 № 2862-VI // Голос України. 2011. № 8.
3. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV // Голос України. 1999.
4. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності : Закон України від 22. 06. 2012 № 5026-VI // Голос України. 2012. № 142.
5. Соціальний діалог як інструмент взаємодії громадянського суспільства і держави. Новини Піщанського району. URL: <https://pischankarda.gov.ua/index.php/913-sotsialnyi-dialoh-iaak-instrument-vzaiemodii-hromadianskoho-suspilstva-i-derzhavy>

T. Zhovnir

PECULIARITIES OF PARTICIPATION OF SELF-EMPLOYED PERSONS IN SOCIAL DIALOGUE

The relevance of the article is that the legal status of the subject of social security, regardless of whether it is a person who provides social security or receives such security, is a dynamic legal category. It is this feature that completes the final formation of a holistic view of this legal status. It reveals the property of legal status, which connects it with real legal relations - allows to ensure continuous improvement of the rights and responsibilities of the subject of social security in view of changes in social reality, the emergence of new social risks in connection with the development and the introduction of new progressive ideas for the implementation of social security. It is the dynamism that allows us to consider the legal status of the subjects of social security law not only as an abstract theoretical category of social security law, but also a specific concept of legal practice. An important means for such development and improvement of the legal status of social security law subjects is the constant and systematic interaction of such subjects with each other and with the state as a guaranteeing subject of social security law in the form of social dialogue. The purpose of the article is to clarify the features of the legal regulation of the participation of self-employed persons in social dialogue. The article analyzes the understanding of the concept of social dialogue in accordance with the standards of the International Labor Organization and Ukrainian legislation, given the imperfection of the legal definition of the term in national law, and notes the impact of such wording on the legal status of self-

employed persons. In the future, based on the disclosure of the legal regulation of social dialogue in Ukraine, the problems of participation of self-employed persons in social dialogue, their representativeness and the ability to protect their social rights in this form of public-private cooperation. In connection with the above, the desired and corresponding real state of legal regulation of the researched problems is determined.

Keywords: *self-employed person, natural person-entrepreneur, independent professional activity, social security, social dialogue, trade union, organization of employers.*